

По-друге, змінюється ставлення Церкви до торгівлі, яка на той час не тільки не засуджувала гроші чи багатство як такі, а навіть вітала прагнення до них, за умови, що кінцевою метою був загальний добробут.

По-третє, хоча “право торговця” значною мірою було результатом купецької “самодіяльності”, поступово відбувалась його систематизація, як правило, способом інкорпорації, що мала результатом видання спеціальних збірок.

Поступово торгове право набуло вигляду цілісної системи, з притаманними їй характерними рисами. Загалом у торговому праві були визначені фундаментальні правові принципи, пристосовані до специфічних потреб торгового співтовариства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мережко А. *Lex mercatoria: теорія и принципи транспаціонального торгового права*. – К.: Таксон, 1999. – 416 с.; Мережко А.А. *Транспациональное торговое право (lex mercatoria)*. – К.: Таксон, 2002. – 464 с.
2. Ле Гофф Ж. *Другое Средневековье: Время, труд и культура Запада* : Пер. с фр. – Екатеринбург, 2000. – С. 36.
3. Бродель Ф. *Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст.* : Пер. з фр. – К.: Основи, 1995. Т. 1: Структури повсякденності: можливе і неможливе. – С. 414–416.
4. Берман Г. Дж. *Западна традиція права: епоха формування* : Пер. с англ. – 2-е изд. – М.: Изд-во МГУ; ИИФРА-М-НОРМА, 1998. – С. 324.
5. *Город в Средневековой цивилизации Западной Европы*. – М.: Наука, 1999. Т. 2. Жизнь города и деятельность горожан. – С. 33–36.
6. Сванидзе А.А. *Торговые компании // Город в Средневековой цивилизации Западной Европы*. – М., 1999. Т. 2. – С. 36–45.

УДК 347.131

О.І. Харитонова, В.А. Нагорняк

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЮ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ

Проблема визначення підстав виникнення правовідносин (юридичних фактів) та їх характеристика належить до числа найважливіших у науці права. Це пов'язано з тим, що саме визнання певних обставин юридичними фактами є підставою задіяння правового механізму, а відтак захисту прав та інтересів учасників правовідносин, охорони публічного правопорядку тощо.

Разом з тим дослідженню категорії юридичних фактів як у загальній теорії права, так і в галузевих юридичних науках уваги поки що приділяється явно недостатньо. Публікації мають поодинокий характер і здебільшого стосуються окремих видів юридичних фактів. Зокрема, істотне значення для з'ясування поняття, сутності та видів підстав виникнення цивільних прав і обов'язків мала праця О.О. Красавчикова, виконана у середині минулого століття, присвячена розгляду юридичних фактів у сфері цивільного права. Після досить тривалої перерви з'являється низка наукових розвідок цієї проблеми. Проте варто зауважити, що й надалі протягом певного часу активність досліджень юридичних

фактів у цивільністичних галузях права переважала над дослідженнями цієї категорії у сфері загальної теорії права та публічно-правових галузях.

Активізація досліджень, пов'язаних з даною проблематикою, у вітчизняній юриспруденції помітна після набуття Україною незалежності, коли з'являється низка публікацій, у яких юридичні факти досліджуються як загальна категорія права з погляду встановлення їхньої сутності, класифікації тощо. Певне пожвавлення наукових розвідок на цих теренах спостерігається і стосовно з'ясування поняття, сутності, призначення та особливостей підстав виникнення, припинення, зміни правовідносин у окремих галузях української юриспруденції.

Проте зазначені праці містять характеристику лише деяких аспектів цієї важливої категорії, що зумовлює доцільність більш глибокого аналізу поняття та класифікації юридичних фактів.

Таким чином, існує нагальна необхідність заповнення прогалин у вивченні підстав класифікації юридичних фактів, уточнення критеріїв такої класифікації та встановлення специфіки окремих видів юридичних фактів.

Підставами виникнення, припинення та трансформацій правовідносин (або "юридичними фактами") у загальній теорії права визнаються обставини реального життя, з якими норми права пов'язують встановлення, зміну чи припинення правовідносин [1].

Як слушно зазначають деякі автори, спираючись на наведене визначення поняття юридичного факту, воно поєднує два нерозривно пов'язаних моменти: матеріальний і юридичний. З одного боку, це явище дійсності – подія або дія. Отже у цьому сенсі йдеться про матеріальний (а точніше – "реальний" факт). Але, з іншого боку, цей реальний факт, будучи передбаченим нормою права, породжує відповідні правові наслідки, а тому є не просто "фактом реальності", а існує як факт юридичний. Отже, юридичні факти – це такі обставини, що несуть у собі інформацію про стан суспільних відносин, які входять у предмет правового регулювання, а також ними є лише такі обставини, що прямо чи опосередковано зачіпають права та інтереси особи, суспільства, держави та соціально-публічних утворень [2].

Характеризуючи цю правову категорію, варто враховувати доцільність розрізнення юридичних фактів і так званих "юридичних умов" – обставин, що мають юридичне значення для настання правових наслідків, але пов'язаних з останніми не безпосередньо, а через проміжні ланки [3]. Наприклад, підставою адміністративно-правової відповідальності є порушення норми адміністративного права. Але для застосування адміністративно-правових санкцій, за загальним правилом, необхідна наявність таких умов, як протиправність дій, наявність шкоди, вина порушника, причинний зв'язок між протиправними діями і шкодою, що настала.

Іноді для настання юридичних наслідків може бути достатнім наявності й одного юридичного факту (наприклад, укладення договору суб'єктами цивільного права, видання акта управління владним суб'єктом адміністративно-правових відносин). Однак у реальній дійсності частіше існує комплекс фактів, поміж яких доцільно розрізняти: 1) групу юридичних фактів; 2) юридичну (фактичну) сукупність [4].

Група юридичних фактів – це декілька фактичних обставин, кожне з яких викликає або може викликати один і той самий наслідок. Як правило, вона закріплюється в одній нормі і являє собою явища одного порядку.

Юридична (фактична) сукупність – це система юридичних фактів, пов'язаних між собою таким чином, що правові наслідки наступають лише за наявності усіх елементів цієї сукупності. Таким чином, юридична сукупність охоплює взаємозалежні елементи, що окремо можуть взагалі не мати правового значення чи породжують не ті наслідки, яких прагнули суб'єкти права [5]. Наприклад, для виникнення права на жиле приміщення в будинках державного або громадського фонду необхідна наявність юридичної сукупності: адміністративних актів (рішення про надання житла, рішення про видачу ордеру) та договору про найом жилого приміщення. Взяті нарізно вказані обставини не породжують правовідносин користування житлом, а є лише етапом на шляху до їх виникнення.

Поміж різновидів юридичної сукупності особливе місце займають так звані юридичні стани, тобто обставини, що характеризуються відносною стабільністю і тривалістю терміну існування, протягом якого вони можуть неодноразово (у поєднанні з іншими фактами) спричиняти певні юридичні наслідки [6]. Стан є явищем статичним [7]. Це, наприклад, перебування у шлюбі, встановлення опіки тощо.

Стаття 49 ЦК України визначає акти цивільного стану як події та дії, які нерозривно пов'язані з фізичною особою і започатковують, змінюють, доповнюють або припиняють її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків. Актами цивільного стану, зокрема, є народження фізичної особи, встановлення її походження, набуття громадянства, вихід з громадянства та його втрата, досягнення відповідного віку, надання повної цивільної дієздатності, обмеження цивільної дієздатності, визнання особи недієздатною, шлюб, розірвання шлюбу, усиновлення, зміна імені, інвалідність, смерть тощо.

Аналіз наведеного переліку дозволяє надійти висновку, що хоча вони іменуються "актами цивільного стану", однак за своєю природою стосуються не тільки сфери цивільного права, а є актами публічного чи адміністративного стану. Так, набуття громадянства або вихід із громадянства не впливає, за загальним правилом, на цивільно-правовий статус фізичної особи, але істотно позначається на статусі адміністративно-правовому. Крім того, адміністративними за своєю сутністю є такі акти юридичного стану, які підлягають державній реєстрації: народження фізичної особи та її походження, громадянство, шлюб, розірвання шлюбу, зміна імені, смерть.

Враховуючи зазначене, доцільно розрізняти публічні акти юридичного стану та приватні акти юридичного стану.

Завершуючи загальну характеристику юридичних фактів у правовідносинах, слід звернути увагу на принципово важливу відмінність у підходах до визначення їх значення та переліку в галузі приватного та публічного права. Так, згідно із ст. 11 ЦК України цивільні права та обов'язки можуть виникати як з дій, що передбачені актами цивільного законодавства, так і внаслідок дій, що не передбачені цими актами, але за аналогією породжують цивільні права та обов'язки. Це поло-

ження розвинене в частині 2 ст. 11 ЦК, де підкреслюється відсутність вичерпного переліку підстав виникнення цивільних прав і обов'язків і наголошується, що останні виникають не тільки за прямо вказаних обставин, але й “з інших юридичних фактів”. Натомість, у галузі публічного права юридичні факти мають бути точно визначені в нормах законодавства. Це означає, що, скажімо, угода сторін, яка в цивільному праві є найбільш поширеним видом юридичних фактів і, як правило, не потребує спеціального нормативного дозволу тощо, у праві адміністративному може відбуватися лише у випадках і межах, спеціально передбачених у нормі права [8].

Оскільки юридичні факти являють собою складне розмаїття життєвих обставин, яке, крім того, може мати різне юридичне значення, складаючись у різні сполуки, виникає необхідність їх систематизації та класифікації.

Враховуючи те, що, класифікації юридичних фактів можливі за різними підставами [9], далі розглянемо головні з них, що становлять найбільший інтерес з теоретичної та практичної точок зору.

У залежності від характеру наслідків традиційно більшість авторів розрізняє правостановлюючі, правозмінюючі та правоприпиняючі юридичні факти. З існуванням правостановлюючих юридичних фактів пов'язане виникнення правовідносин; правозмінюючі факти тягнуть зміну вже існуючих правовідносин; із правоприпиняючими фактами закон пов'язує припинення вже існуючих правовідносин [10].

Проте така класифікація не враховує всі варіанти трансформацій правовідносин, наприклад можливість їх призупинення, поновлення після призупинення тощо. Тому більш зваженим здається підхід до класифікації юридичних фактів за ознакою характеру наслідків, котрі настають внаслідок існування певних обставин, при якому вони можуть бути поділені на: 1) юридичні факти, що встановлюють право. З їх існуванням пов'язане виникнення правовідносин; 2) юридичні факти, що змінюють право. Наявність цих фактів тягне зміну правовідносин, що вже існують; 3) юридичні факти, що припиняють право. Це такі обставини, наявність яких тягне припинення правовідносин, що вже існують; 4) юридичні факти, що перешкоджають виникненню або трансформації права. Це обставини, наявність яких зумовлює правову неможливість виникнення, зміни, припинення тощо правовідносин; 5) юридичні факти, що призупиняють право. Це може бути тимчасове позбавлення певних прав за адміністративне правопорушення. 6) юридичні факти, що поновлюють право. До них належать обставини, наявність яких тягне відновлення прав, що існували раніше [12].

Крім наведеної класифікації, існує і може бути запропоноване чимало інших, проведених за різними ознаками.

Зокрема, юридичні факти поділяють на позитивні та негативні (за ознакою пов'язаності правових наслідків з існуванням певного явища або з його відсутністю. Наприклад, відсутність у особи службової підпорядкованості є негативним юридичним фактом, оскільки правовий наслідок пов'язаний саме з відсутністю певного явища); оформлені та неоформлені (за ознакою документального закріплення); правостворюючі та правоперешкоджаючі; головні та підлеглі (головний

факт найбільш повно відображає ситуацію. Всі інші факти мають уточнююче значення, конкретизують юридично значущі деталі. Наприклад, головними фактами для призначення пенсії по старості є вік і стаж роботи. Всі інші фактичні обставини носять характер підлеглих; матеріальні та процесуальні тощо.

Поряд із "звичайними" юридичними фактами виокремлюють також факти-правовідносини.

Такий факт – правовідносини, як зазначають прихильники цієї позиції, відображає правовий зв'язок в узагальненому вигляді. Юридичне значення має, як правило, факт існування (чи відсутності) тих чи інших правових відносин. Так, для одержання пільг військовослужбовцю необхідно перебувати на дійсній військовій службі тощо [13].

Факт – правовідносини – це похідний юридичний факт, вторинний стосовно визначеної групи соціальних обставин. Його "юридична надійність" значною мірою залежить від досконалості юридичного механізму утворення правовідносин. Якщо цей механізм не забезпечує належного рівня законності у виникненні правовідносин, то використання такого факту як наслідок буде мати перенесення помилки в нову сферу суспільних відносин. Це зобов'язує бути дуже обережним у використанні фактів-правовідносин, передбачати засоби контролю у складах, що включають цей факт [14].

Можливі також класифікації юридичних фактів і за іншими критеріями, визначення яких залежить від мети дослідження, сфери, в якій виникають правовідносини тощо. Проте найбільш поширеною в літературі є класифікація юридичних фактів у залежності від наявності та характеру вольового елемента, тобто, значення волі суб'єкта права для виникнення, припинення або трансформації правових відносин (так званий "вольовий критерій"). Відповідного до цього критерію, як у загальній теорії права, так і в окремих галузях права, розрізняють дві великі групи юридичних фактів: дії та події, згадуючи при цьому іноді ще одну групу юридичних фактів такого самого рівня – юридичні стани.

При цьому деякі автори ведуть пішуть не про "дії", а про "діяння", підкреслюючи при цьому, що останні охоплюють як дії, так і бездіяльність [15].

Такий підхід, звісно, можливий, однак, як здається, не має істотного практичного значення, оскільки в теоретичній літературі поняття "дії", зазвичай, вживається у широкому значенні, охоплюючи, таким чином, і бездіяльність у її побутовому значенні.

Події в літературі класифікують за різними ознаками: за походженням – природні (стихійні) і залежні у своєму генезисі від буття та діяльності людини (соціальні); залежно від повторюваності події – унікальні й повторювані (періодичні); за тривалістю – моментальні (події) і тривалі у часі (процеси); за кількістю учасників – персональні, колективні, масові; останні – на події з визначеною і з невизначеною кількістю осіб, що беруть у них участь; за характером наслідків, що настали, – на події оборотні та необоротні тощо.

Що стосується дій, то вони, у свою чергу, поділяються на: 1) правомірні, тобто такі, що не суперечать нормам права, дозволені або прямо не заборонені нормами права; 2) неправомірні (правопорушення, делікти).

Правомірні дії є різновидом правомірної свідомої поведінки, яка своїм вольовим характером відрізняється від інших проявів існування особи (рефлексів, інстинктів тощо).

Оскільки в суспільстві на поведінку людини поміж різних факторів впливає право, то роблячи ті чи інші вчинки, вона співвідносить свої дії з вимогами правових норм, а відтак виконує розпорядження останніх або порушує їх. Саме в залежності від результатів вибору особи йдеться про її правомірну поведінку або про правопорушення.

При цьому правомірна поведінка й правопорушення співвідносяться одне з одним як протилежності. І як протилежності, вони, по-перше, існують в органічному взаємозв'язку, тобто з необхідністю припускають одне одного, а по-друге, перебувають у стані "змагання", тобто полярного розходження, що визначає динаміку їх взаємодії. Тому правомірна поведінка і правопорушення в юридичній літературі нерідко характеризуються як парні категорії: правомірна поведінка може мати сенс лише позаяк існує правопорушення, і навпаки правопорушення, як правова категорія, існує тому, що існує правомірна поведінка.

Втім, слід зазначити, що розмежування правомірної поведінки й правопорушення, виокремлення тільки цих двох категорій не зовсім точно відображає оцінку вчинків людини через призму права. Як наголошують деякі фахівці в галузі теорії держави і права (наприклад, В. М. Корельський [16], В. Л. Кулатов [17]) держава передбачає в правових нормах три основних варіанти поведінки людини: правомірну, неправомірну і юридично байдужу.

У принципі, юридично байдужа поведінка з формально-юридичної точки зору також може бути охарактеризована як правомірна – адже людина в цьому випадку не порушує норми права, не виходить за межі, окреслені законом, не порушує правових розпоряджень. Однак більші точним здається все ж таки розмежування юридично байдужої та правомірної поведінки, оскільки це дозволяє точніше співвіднести поведінку особи з правовими розпорядженнями, по-перше, і з її ставленням до соціальних норм взагалі - по-друге.

Що ж стосується неправомірних дій (правопорушень, деліктів) як юридичних фактів, то вони характерні тим, що можуть бути тільки такими, що створюють правовідносини, у деяких випадках – такими, що змінюють їх, або такими, що перешкоджають виникненню правовідносин, але ніколи не бувають такими, що припиняють правовідносини, або такими, що поновлюють права й обов'язки.

Неправомірні дії підрозділяють: за ступенем суспільної небезпеки (проступки, злочини); за суб'єктами (дії індивідів, організацій); за об'єктами (злочини проти особистості, злочини у сфері економіки, злочини проти громадської безпеки і громадського порядку тощо); за галузями права (кримінальні, адміністративні, цивільні, трудові та ін.); за формою провини (навмисні, неосерсезні); за мотивами (хуліганські, корисливі та ін.).

Що стосується правомірних дій, то щодо них у літературі також пропонується низка класифікацій: за суб'єктами (дії громадян, організацій, держави); за юридичною спрямованістю (юридичні акти, юридичні вчинки, результативні дії); за галузевою приналежністю (матеріально-правові, процесуальні); за способом

здійснення (особисто, через представника); за способом вираження і закріплення (мовчанням, жестом, документом) та інші.

На тлі розмаїття класифікацій, котрі, на нашу думку, слід визнати все ж таки допоміжними, на особливу увагу заслуговує подальший поділ правомірних дій на види в залежності від ступеня наявності вольового критерію.

Зокрема, варто згадати про поширену у вітчизняній юридичній літературі точку зору, згідно з якою правомірні дії можуть бути поділені на: 1) юридичні акти; 2) юридичні вчинки.

При цьому слід підкреслити, що саме юридичні акти є основним, визначальним різновидом юридичних фактів.

У найбільш загальному вигляді юридичні акти традиційно характеризуються як дії суб'єктів права, що спеціально спрямовані на встановлення, зміну або припинення правовідносин.

У залежності від характеристики суб'єктів, що вчиняють дії, юридичні акти можуть бути поділені на: 1) акти суб'єктів приватного права; 2) акти суб'єктів публічного права (акти законодавства, адміністративні акти, судові акти – рішення, постанови, ухвали тощо).

Специфічним видом правомірних дій (актів), що породжують права й обов'язки, є адміністративні акти (акти управління), які видаються органами влади або місцевого самоврядування, котрі діють як суб'єкти публічного права. Акт управління породжує адміністративні правовідносини між органом, що видав акт, і особами, яким цей акт адресований. Інші відносини, (наприклад, цивільні) засновані на цьому акті, складаються між особами, котрим цей акт адресований. Так, розпорядження компетентного державного органу про передачу державного майна іншій організації породжує цивільні правовідносини між організаціями. Наприклад, рішення про реорганізацію державного органу викликають цивільно-правові наслідки (передачу, розділ майна органу, що ліквідується) на основі адміністративного акта без договору.

Актами законодавства – юридичними фактами визнаються нормативні акти, котрі безпосередньо передбачають виникнення, припинення, трансформацію правовідносин [18]. Прикладом такої норми юридичного факту можуть бути положення ст. 1220 ЦК, якими передбачено, що смерть спадкодавця породжує спадкові правовідносини. Власне, у цьому випадку існує сукупність юридичних фактів: правова норма (акт законодавства) і смерть особи. Але вирішальним юридичним фактом можна визнати положення акта законодавства.

У випадках, встановлених актами законодавства, права та обов'язки можуть виникати з рішення суду, котре за своєю сутністю також є актом публічного права. Прикладом такого юридичного факту може бути рішення суду про визнання особи безвісно відсутньою (ст. 43 ЦК України), оголошення її померлою (ст. 46 ЦК України) тощо. Рішення суду може бути таким, що встановлює правовідносини (визнання права власності за особою); таким, що припиняє правовідносини (визнання правочину недійсним); таким, що змінює правовідносини (рішення про примусовий обмін жилого приміщення); таким, що призупиняє правовідносини (рішення про визнання особи недієздатною); таким, що поновлює правовідносини (скасування рішення про визнання особи недієздатною) та ін.

Інший вид правомірних дій – юридичні вчинки трактуються як дії, що спеціально не спрямовані на встановлення юридичних наслідків, але породжують їх внаслідок прямої вказівки закону.

Характеризуючи юридичні вчинки, необхідно мати на увазі, що вони можуть бути диференційовані в залежності від “питомої ваги” в них вольового елемента [19].

Так, у деяких випадках наявність волі суб’єкта (а отже, і наявність у нього дієздатності) абсолютно не має значення; в інших виникнення чи зміна правовідносин залежить від дієздатності особи.

З урахуванням цієї обставини пропонувалося виділяти особливий вид юридичних дій, що не є ні угодами, ані юридичними вчинками [20]. Однак такий підхід, будучи принципово вірним, разом з тим не давав відповіді на питання, якою є суть згаданого “особливого виду юридичних дій”.

Щоб показати відмінність між видами дій, про які йдеться, наведемо декілька прикладів.

Так, у деяких випадках наявність волі суб’єкта (а отже, і наявність у нього дієздатності) абсолютно не має значення (наприклад, виявлення скарбу породжує правові наслідки, навіть якщо він був знайдений недієздатним або малолітнім). В інших випадках виникнення або зміна правовідносин залежить від дієздатності особи (наприклад, для виникнення зобов’язань з ведення справ без доручення необхідно, щоб особа, яка веде справи, була дієздатною).

У той самий час дії, вчинені без доручення, не є правочином, оскільки, як правило, не спрямовані спеціально на встановлення цивільних правовідносин. Їх мета – зробити послугу, захистити інтереси відсутнього господаря. Таким чином, хоча волевиявлення особи, яка веде чужі справи, тут існує, але спрямоване воно не на встановлення цивільних правовідносин.

Ці правовідносини можуть виникати як з волі сторін (у разі схвалення “господарем” діяльності в його інтересах застосовуються правила про договір доручення), так і незалежно від їхнього бажання (обов’язок відшкодувати збитки, завдані втручанням у чужі справи, тощо).

З урахуванням вказаних відмінностей у характеристиці юридичних вчинків доцільним здається розрізняти: 1) вчинки вольові та 2) вчинки невольові.

Вольові юридичні вчинки здійснює суб’єкт права за наявності у нього волі діяти певним чином, тобто усвідомлено, навмисно, однак без спеціального наміру створити юридичні права й обов’язки.

Разом з тим такі свідомі, вольові дії породжують певні правовідносини, передбачені нормами права, незалежно від наявності відповідного наміру на їх встановлення в особи, що діяла. Цим моментом вольові юридичні вчинки суттєво відрізняються від односторонніх правочинів [21]. Характерною ознакою таких вольових вчинків є намір особи діяти тим чи іншим способом, без чого правовідносини, передбачені нормою права, не виникають. Тому суб’єктом правовідносин, що виникають на підставі вольових юридичних вчинків може бути тільки дієздатна особа.

Виокремлення невольових юридичних вчинків ґрунтується на припущенні, що воля особи, яка їх вчинила, взагалі не має значення: вже сам факт вчинення

дій внаслідок прямого припису норми права тягне виникнення певних правовідносин.

Варто зазначити, що створення літературних, художніх творів, винаходів та інших результатів інтелектуальної, творчої діяльності також є вольовими юридичними вчинками, котрі породжують правові наслідки незалежно від наміру особи створити своїми діями права й обов'язки. При цьому відкриття, винаходи, промислові зразки тощо набувають значення підстави виникнення прав і обов'язків за умови їх належного оформлення у відповідних органах, тобто потребують вчинення також і правочинів. Але створення творів науки, літератури, мистецтва породжує правовідносини вже внаслідок надання їм автором доступної для сприйняття форми. Нсобхідності у вчиненні якихось додаткових дій з оформлення вказаних творів з метою надання їм правового значення (легітимації) у даному разі немає.

У літературі пропонувалося виокремлювати виготовлення речі, створення твору літератури, мистецтва, науки і техніки в окремий різновид юридичних фактів – так звані "результативні дії". Така пропозиція мотивується тим, що це відображає процес подальшого поглиблення традиційної класифікації юридичних фактів [22].

Проте такий підхід здається недостатньо послідовним, а відтак некоректним з точки зору додержання вимоги єдності методологічних засад класифікації. Якщо, скажімо, згадуваний вище поділ юридичних вчинків на вольові та невольові ґрунтується на одному й тому самому "вольовому критерії", то виокремлення "результативних дій" відбувається за суто зовнішньою ознакою, оскільки охоплює створення будь-якої матеріальної речі, створення нематеріальних результатів творчої діяльності тощо. До того ж "результативні дії" можуть вчинятися як без наміру створити правовідносини, так і з таким наміром, і навіть за наявності договору про створення речі (договір підряду) або твору літератури, мистецтва тощо (авторський договір). Тому доцільним здається розрізняти поміж юридичних вчинків за ознакою наявності волі на встановлення, зміну чи трансформацію правовідносин вчинки вольові та невольові.

Завершуючи характеристику підстав виникнення, зміни і трансформації правовідносин, варто згадати про те, що в теорії права також зверталася увага на доцільність розрізнення реальних юридичних фактів та уявних юридичних фактів (презумпцій). При цьому правові презумпції визначаються як припущення про наявність або відсутність юридичних фактів, яке може потягти виникнення, трансформації або припинення правовідносин (наприклад, презумпція невинності) [23].

Разом з тим варто зазначити, що правові презумпції поряд з юридичними фікціями, (котрі трактуються як обставини, що не існують, але за допомогою встановленої процедури визнані такими, що існують, – наприклад, оголошення особи небіжчиком) деякі автори розглядають як особливі категорії, так звані, "квазі-факти."

При цьому квазі-факти характеризують як такі, що на відміну від реальних явищ дійсності, являють собою ті життєві ситуації, котрі можуть існувати в майбутньому, але можуть і не статися, тобто мають вірогідний характер.

Перша з наведених позицій здається більш точною, оскільки запровадження категорії "квазі-фактів" саме по собі мало що дає: адже за наявності вказівки

закону і дотримання необхідної процедури обставини, що припускаються, набувають значення "повноцінних юридичних фактів", що тягнуть виникнення, трансформації або припинення відповідних правовідносин.

Разом з тим варто зазначити, що перелік уявних фактів або, мабуть точніше, "юридичних фактів, що припускаються" не слід обмежувати лише правовими презумпціями. До таких фактів, як здається, мають бути віднесені і згадані вище юридичні фікції, і такі правові феномени, як аналогія закону та аналогія права, котрі також ґрунтуються на припущеннях про наявність або можливість певних обставин, встановленні подібності норм права тощо, а відтак тягнуть виникнення, трансформації або припинення певних правовідносин.

Саме на таке розуміння категорії юридичних фактів у загальнотеоретичному сенсі здається доцільним спиратися в подальших розвідках на теренах різних галузей права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальна теорія держави і права / За ред. В.В. Копейчикова. К.: Юрітком Інтер, 1997. С. 193.
2. Кикоть Г. Проблема класифікації юридичних фактів у сучасній теорії права // Право України. 2003. №7. С. 30.
3. Исаков С.Б. Юридические факты в советском праве. – М.: Юрид. лит., 1984. – С. 21.
4. Відповідає російському "юридический состав". Як здається, є більш точним, ніж досить незручний вираз "складний юридичний склад".
5. Исаков В.Б. Фактический (юридический) состав в механизме правового регулирования: Автореферат дис... канд. юрид. наук. – Свердловск, 1975. – С. 13.
6. На існування юридичних станів звертав увагу ще Є.М. Трубецькой. Див., наприклад: Трубецькой Е.П. Энциклопедия права. – СПб.: Издательство "Лань", 1998. – С. 198.
7. Відповідальність у державному управлінні та адміністративне право: Наукова доповідь / За заг. ред. В.Б. Авер'янова. К., 2001. С. 34.
8. Див., наприклад: Вітман К.М., Дудченко В.В. Нормативний договір у адміністративному праві // Актуальні проблеми політики: Зб.наук.праць. – Одеса. – 2002. – Вип. 22. – С. 224-228.
9. Про рішчі підходи до класифікації юридичних фактів та їхній огляд див., наприклад: Исаков В.Б. Юридические факты в советском праве. М.: Юрид. лит., 1984. С. 30-31; Кикоть Г. Проблема класифікації юридичних фактів у сучасній теорії права // Право України. 2003. №7. С. 29-33.
10. Данилин В.И., Реутов С.И. Юридические факты в советском семейном праве. – Свердловск: Изд-во Уральского ун-та, 1989. – С. 40-53; Кикоть Г. Проблема класифікації юридичних фактів у сучасній теорії права // Право України. 2003. №7. С. 30.
11. Про державну службу: Закон України від 26 грудня 1993 р. (із змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. 1993. № 52. Ст. 490. Див. також: Греков Г.П. Деякі аспекти виникнення службово-трудова правовідносин // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2002. – № 17. – С. 218-224.
12. Детальніше див.: Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Юридичні факти як категорія приватного та публічного права // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали IX регіональної науково-практ. Конференції. – Львів, 2003. – С. 55-57.
13. Див., наприклад: Про загальний військовий обов'язок і військову службу: Закон України в редакції від 18 червня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 33. – Ст. 270.
14. Кикоть Г. Проблема класифікації юридичних фактів у сучасній теорії права // Право України. 2003. №7. С. 31.
15. Див., наприклад: Вишневский А.Ф., Горбатюк П.А., Кучинский В.А. Общая теория государства и права. – Мн.: Амаффея, 2002. – С. 459.
16. Проблемы теории государства и права / Под ред. С.С. Алексеева. – М.: Юрид. лит., 1979. – С. 331.
17. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. М.: Юристъ, 1997. С. 524.
18. Котюк В.О. Теория права: Курс лекций: Павч. посібник для юрид. фак. вузів. – К.: Вентурі, 1996. – С. 74.

19. Цивільне право України: Підручник / Є.О. Харитонов, П.О. Санихметова. – К.: Істина, 2003. – С. 80.
20. Агарков М.М. Понятие сделки по советскому гражданскому праву // Советское государство и право. 1946. №3-4. С. 41.
21. Толстой В.С. Понятие и значение односторонних сделок в советском гражданском праве // Труды ВЮЗН. – Т.5. – 1966. – С. 149; Толстой В.С. Понятие и значение односторонних сделок в советском гражданском праве: Автореферат дис... канд. юрид. наук. М., 1966. С. 8 и след.; Алексеев С.С. Односторонние сделки в механизме гражданского-правового регулирования // Апология уральской цивилистики 1925-1989: Сборник статей. М.: "Статут", 2001. С. 54-68.
22. Кикоть Г. Проблема класифікації юридичних фактів у сучасній теорії права // Право України. – 2003. – №7. – С. 31.
23. Рабінович Н.М. Основи загальної теорії права та держави. Видання 5-те, зі змінами: Навчальний посібник. К.: Атіка, 2001. С. 85.

УДК 347.79(091)(358)

С.А. Кузнецов

ИСТОРИКО-ПРАВОВЫЕ ИСТОЧНИКИ ПО ОРГАНИЗАЦИИ СУДОХОДСТВА ДРЕВНЕЙ МЕСОПОТАМИИ (ЛАГАШ, III ТЫСЯЧЕЛЕТИЕ ДО Н. Э.)

Изучению проблем эффективности государственного управления посвящали свои работы ученые-административисты и в недалеком прошлом, и в настоящее время. Достаточно много внимания было уделено проблемам совершенствования государственного управления в отдельных сферах общественного производства. Вопросам совершенствования государственного управления в сфере судоходства внимания практически не уделялось.

Изучение и анализ опыта организации управления в сфере судоходства позволит сформировать объективную историко-правовую базу, использование которой будет служить правильному выбору стратегии и тактики реформирования административно-правовых методов регулирования отношений, возникающих в торговом мореплавании.

В свое время Л.С. Васильев сделал вывод о том, что: "В ранних политических структурах главной функцией возникавшей надобщинной политической власти обычно становилась организационно-экономическая ..." [1, 76]. Мы вполне согласны с таким мнением [2]. Однако считаем необходимым выделить и проанализировать аспекты обеспечения реализации этой функции, в частности нормативно-правового обеспечения. Так, например, М. Ливерани считает, что хозяйственные тексты богаты материалами для реконструкции политической истории, "но для Месопотамии (несмотря на большие возможности) пока сделано чрезвычайно мало" ... "то, что уже делалось в этой области по части аналитических исследований, заслуживало бы быть продолженным и развитым и при этом должно было бы сливаться с трудами более широкого диапазона. Лишь продолжая вносить новые идеи и проблемы в застывшую картину древневосточной истории, можно добиться, чтобы эта картина приобрела жизнь и значение для нашей культуры" [3, 61, 67].